

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА УМОВИ ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЛЯ ТА БЕЗСИЛЛЯ У ПІДЛІТКІВ

Гурлева Тетяна Степанівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України (Київ, Україна)

«Я не люблю насилля та безсилля» (В. Висоцький)

Анотація. Йдеться про причини виникнення схильності до психологічного насилля, його зв'язок з нездатністю протидіяти зовнішньому деструктивному впливу, що є однією з ознак особистісної незрілості у підлітковому віці. З позицій гуманістичної психології окреслені умови подолання психологічного безсилля та насилля у підлітків, шляхи гармонізації їх стосунків з ровесниками і дорослими.

Ключові слова: насилля, безсилля, особистісна зрілість, підлітки, діалогічні стосунки, гуманістична психологія.

Щасливу, вільну, творчу та відповідальну особистість можна виховати лише ненасильницькими методами, стверджують такі видатні гуманісти, як Ш. Амонашвілі, Г. Балл, С. Гессен, І. Кон, Я. Корчак, Г. Костюк, А. Макаренко, С. Максименко, В. Моляко, К. Роджерс, В. Сухомлинський, Н. Чепелева, Р. Штейнер та багато інших. Та попри вагомі наукові і практичні досягнення, не зважаючи на численні заходи під гаслом захисту дітей від деспотизму у сім'ях, дитячих садках, школах, на вулиці тощо ця проблема на сьогодні є надзвичайно актуальною.

Насильство може бути фізичним, коли дитині завдаються тілесні травми. Про фізичні катування страшно думати й говорити, але про це говорять, його намагаються попередити. А ось те, що дитину можна боляче поранити словом, жестом, поглядом, на ділі часто-густо залишається поза увагою. Таке «непомітне», психологічне насильство залишає хоч і невидимий, але важкий слід, глибоко травмує психіку, ослабляє імунітет підростаючої, незрілої особистості до всілякого зла, роблячи її або байдужою, або жорстокою. Насильство по відношенню до дітей насправді знецінює добро і знищує любов, які підтримують і зрощують людяне в кожній окремій дитині, у міжособистих стосунках, а значить і в суспільстві у цілому.

Нефізичних форм насильства старші нерідко припускаються з недомислу, через невігластво, або небажання рахуватися з особливостями дитячої психіки і поведінки, всілякими варіантами самовираження й дорослішання хлопчиків та дівчаток. Дехто взагалі вважає, нехтуючи прогресивними змінами в індивідуальній свідомості [1], що діти, підлітки, юнаки зобов'язані підкорятися, наслідуючи декларованим нормам і правилам поведінки та співжиття. Між тим,

нинішні учні, за даними психологічних досліджень, вже не лише знають слова «обов'язок» і «дисципліна», а й по-своєму розуміють, що таке «відповідальність», «совість», «творчість», «свобода», «любов», «мудрість», вкладають в ці та інші поняття свій особливий семантичний зміст, по-своєму емоційно ставляться до них [2; 3]. Не врахування індивідуальних смислів, які учні надають певним смисложиттєвим утворенням, веде до певного непорозуміння між дорослими і дітьми, сприяє скоєнню останніми дій, які сприймаються старшими людьми як неправильні, неприпустимі, а то й злочинні. У свою чергу, необізнаність молоді стосовно цінностей, прагнень та ідеалів людей старшого покоління, протиріччя у їхніх поглядах може стати причиною неузгодження взаємоочікувань, виникнення конфліктів, явних протистоянь. Декого з дітей не влаштовує позиція маленького, нещасного і занедбаного – ось вони й «пиндючаться», «бичаться», підвищують голос, а то й намагаються аргументовано і спокійно показати й довести свою позицію, утвердити своє право на власну точку зору, свій особистий вибір. Інші пориваються в ігровій формі налагодити контакт із дорослим — жартують, гримасують, пересмикують, — сподіваючись на його розуміння, зрілість, мудрість. Натомість отримують закиди й покарання від старших, котрі до того ж шукають підтримку в колі інших дорослих і навіть дітей, наприклад, однокласників важкого учня. Психологічне насильство, на жаль усе частіше, має місце не тільки в стосунках «дорослий-дитина», а нерідко між однолітками. Це підсилює психологічну незахищеність та безсилля підлітка, його піддатливість деструктивному зовнішньому впливу, пригнічуючи здатність до саморозвитку і творчого самотворення, поглиблюючи дисгармонійність, незрілість особистості, її негативні прояви. А той, хто не здатен опиратися насиллю (боязкий, слабкодушкий тощо), сам за сприятливих для цього умов може вдаватися до насильницьких методів взаємодії з іншими людьми.

Конче необхідно, щоб батьки і вчителі, взагалі люди більш старшого віку, допомогли дитині підвищити її самооцінку, самоповагу, підтримали прагнення до розвитку і вдосконалення себе, своїх стосунків із оточенням, зі світом, відповідальності за власне життя, до якнайповнішої реалізації власних можливостей. А це, у свою чергу, відіграє вирішальну роль у розвитку здатності юної особистості активно протидіяти насиллю, будь-яким маніпуляціям. Будування взаємин — це обопільний процес, заслуга або вина обох сторін — дитини і дорослого, які вчаться одне в одного. Звісно ж, ведуча, спрямовуюча роль належить усе ж таки дорослому, який перебуває поруч, взаємодіє з дитиною, намагається на неї впливати, судити її і навіть карати, заохочувати, звинувачувати. А отже, і відповідальність лежить насамперед на дорослому. Сам він – як людина, особистість, його приклад відбиваються в душі дитини та на її поведінці. І щасливі або незадоволені батьки та вчителі, дивлячись у це «дзеркало», насправді бачать самих себе, продукт власних виховних зусиль, свої чесноти чи недоліки, особливості свого ставлення до

дитини, спілкування з нею. Взаємини між дорослими і дітьми впливають на те, як спілкуються й учні між собою, на психологічний клімат у самому дитячому середовищі.

Відомо, що справжнє спілкування допомагає виявити і розкрити найкращі риси особистості іншого, будується на повазі до нього. Спілкування — це звернення людини до самої себе, своєї душі, своїх спогадів, мрій, до власної совісті. Найбільш ємний, змістовний і виразний засіб спілкування – насамперед слово, мова. Справді, вміння говорити, слухати і вести розмову, спілкуватись діалогічно – важливі умови порозуміння й перевірки істинності власних уявлень і переконань. Але є й так звана німа мова людських почуттів, із допомогою якої передається інформація. Це – поза, манера триматися, жест, погляд, які можуть бути привітними і образливими, шляхетними і вульгарними. Проте найяскравіші емоції відбиваються в очах. Колючий, відсторонений погляд важкого учня, якого не шанують батьки, вихователі, учителі, і якого уникають однолітки, може свідчити про його тріснутий внутрішній світ, який так і не встиг вибудуватися і зміцніти, про біль, розпач, самотність, душевну порожнечу, нелюбов, що врешті решт виллюється у форму ненависті чи байдужості до інших людей, їхніх проблем і страждань.

«Не флюгер змінює свій напрямок, а вітер», – мовив французький діяч К. Демулен. Ці слова справедливі щодо того, що поведінка дитини в значній мірі визначається оточенням, діями дорослих, тим, чи вдаються вони до насилля, чи віддають перевагу стосункам взаємоприйняття і рівності, сприяючи розкриттю підлітком своїх можливостей. Позиція «на рівних» передбачає аж ніяк не однаковість чи безликість, а рівність і великих і малих у своєму праві на повагу, співчуття, любов. І дитина, з якою взаємодіє дорослий, має в це повірити, особливо та, щодо якої було вчинено насильство, яка заплуталася й розгубилася, але має надію і людську привілею віднайти себе, відчути себе такою, яку люблять, поважають, якій вірять. Тому у процесі навчально-виховної, розвивальної роботи важливо допомогти зростаючій особистості усвідомити перспективи власного розвитку, створити всі належні умови для суттєвих зрушень у напрямку дорослішання підлітка, покращення й удосконалення його стосунків з іншими людьми, гуманного ставлення до навколишнього світу тепер і в майбутньому.

Література:

1. Дзюбко Л. В. Особливості становлення самодетермінації особистості підлітка / Л.В. Дзюбко // Матер. наук.-практ. семінару «Актуальні питання психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах» (Київ, 28 листопада 2013 року). – К., 2013. – С. 29–32.

2. Зазимко О.В. Осмислення життєвих цінностей в юнацькому віці / О.В. Зазимко // Компетентнісні і нарративні засади навчання та виховання в гімназії : практико зорієнтований збірник / [ред. рада : І.Г. Єрмаков,

Н.В. Чепелева, Т.В. Мельник, С.Й. Боброва, С.М. Мартиновець]. – 2016. – С. 211-215.

3. Гурлева Т.С. Психолого-педагогічні умови формування відповідальності у важковиховуваних підлітків : Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Тетяна Степанівна Гурлева ; Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – К., 2015. – 285 с.

THE REASONS OF OCCURRENCE AND THE CONDITIONS OF OVERCOMING OF ADOLESCENT VIOLENCE AND POWERLESSNESS

Hurlieva Tetiana S., Ph.D. in Psychology, Senior Researcher, G.S. Kostiuk
Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Summary. The paper discusses the reasons of a propensity to violence, its connection to the inability to resist the negative impact of external factors, which is one of the indicators of personal immaturity in adolescence. The conditions for overcoming psychological powerlessness as well as the ways of harmonizing their relationships with peers and adults have been outlined from the perspective of humanistic psychology.

Keywords: violence, powerlessness, personal maturity, adolescents, dialogue-like relationships, humanistic psychology.

